

ואמנם זה הענין אשר בארוהו החכמים, שאין המשמעת והמרי בגזרתו יתעלה ולא בחפצו, אלא ברצון האדם - הנה נמשכו בזה אחר לשון רמיה, והוא אמרו: "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב" (איכה ג, לח). כי 'רעות' הם המעשים הרעים, ו'טוב' - המעשים הטובים, ואמר שה' לא יגזר שיעשה האדם הרעות, ולא שיעשה הטובות. ואחר שהדבר פן, ראוי לאדם להתאונן ולהיליל על מה שעשה מן החטאים והאשמות, הואיל והוא פשע בבחירתו, ולפיכך אמר: "מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו" (שם שם, ט). שוב חזר ואמר, שרפואת זה החלי בדינו, לפי שאנו, כמו שמרינו בבחירתנו, פן יש לנו לשוב ולחזור בנו ממעשינו הרעים, ואמר אחר זה: "נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה עד ה', נשא לבבנו אל פנים אל אל בשמים" (שם שם, מ-מא).

ואמנם המאמר המפרסם אצל בני אדם, ואפשר למצא בדברי החכמים ובלשונות הכתובים כמותו, והוא שעמידת האדם ושיבתו וכל תנועותיו בחפץ ה' יתעלה וברצונו - הרי הוא מאמר אמת, אבל על אפן מסוים. וזה כמי שהשליד אבן אל האויר, ונפלה למטה, שאמרנו בה כי ברצון ה' נפלה למטה - מאמר אמת, לפי שה' רצה שתהיה הארץ בלה במרצו, ולכן בכל עת שישלך ממנה חלק למעלה - הרי הוא יתנועע אל המרצו. וכן כל חלק מחלקי האש יתנועע למעלה, ברצון אשר הנה שתהיה האש מתנועעת למעלה. לא שה' רצה עתה, בעת תנועת זה החלק מן הארץ, שיתנועע למטה.

ובזה חולקים 'המדברים', לפי ששמעתיים אומרים, שהרצון בכל דבר בעת אחר עת תמיד. ולא כן נאמין אנוחנו, אלא הרצון הנה בששת ימי בראשית, והדברים כלם נמשכים על טבעיהם תמיד, כמו שאמר: "מה שהנה הוא שיהיה" (קהלת א, ט), ו"ואשר להיות כבר הנה" (שם ג, טו), "אין כל חדש תחת השמש" (שם א, ט). ומפני זה הצרכו החכמים לומר שכל המופתים היוצאים ממנהגו של עולם, אשר היו, ואשר יעד בהם שיהיו, כלם קדם הרצון בהם בששת ימי בראשית, והושם בטבע הדברים ההם אז, שיתחדש בהם מה שהתחדש. וכאשר התחדש בזמן הראוי - חשבו בו שהוא דבר שקרה עתה, ואינו פן. וכבר הרחיבו בזה הענין הרבה במדרש קהלת וזולתו. ומאמרם בזה הענין: "עולם כמנהגו הולך" (עבודה זרה נד ע"ב). ותמצאם תמיד בכל דבריהם, עליהם השלום, יברחו מתת הרצון בדבר אחר דבר ובעת אחר עת. ועל זה האפן נאמר באדם כשיקום וישב - שברצון ה' קם וישב, כלומר, שהוא שם בטבעו, בעקר מציאות האדם, שיקום וישב בבחירתו. לא שהוא רצה עתה בעת קומו שיקום וישב, כמו שלא רצה עתה בעת נפילת זו האבן שתפל וישלך תפל. וכלל הדבר, שתאמין, כי כמו שרצה ה' שיהיה האדם זקוף הקומה, רחב החזה, בעל אצבעות - כן רצה שיהיה מתנועע ונח מרצונו, ויפעל פעולות בחירות, אין כופה לו עליהן ולא מונע לו מהן¹. כמו שבאר בספר האמת ואמר, מבאר זה הענין: "הן האדם הנה כאחד ממנו לדעת טוב ורע" וכו' (בראשית ג, כב), וכבר באר התרגום הפרוש, ששעורו אמנם הוא: ממנו לדעת טוב ורע וכו'. רצונו לומר, שהוא הנה אחד בעולם, כלומר מין שאין מין כמותו שישתתף עמו בזה הענין אשר הגיעו, ומה הוא? שהוא בעצמו מנפשו ידע הטובות והרעות, ונעשה איזו מהן שירצה, ואין מונע לו מזה. והיות שהוא פן, הרי אפשר שישלח ידו ויקח מזה, ואכל וחי לעולם.

וכאשר חייב זה במציאות האדם, רצוני לומר, שיעשה בבחירתו פעולות הטוב והרע כאשר ירצה, חייב לקדמו דרכי הטוב, ושיצוה, ויזהר, ויעגש, ויקבל שכר, והנה כל זה צדק. והתחייב להרגיל נפשו בפעולות הטובות עד שיקנו לו המעלות, ולהתרחק מן הפעולות הרעות עד שישורו ממנו הפחיתויות, אם הנה שיקבר נקנו. ולא יאמר: כבר הגיעו למצב שאי אפשר שישתנו, מפני שכל מצב אפשר לשנותו, מן הטוב לרע ומן הרע לטוב, והוא הבוחר בזה. ולפי זה הענין, ובגללו, הבאנו כל מה שזכרנוהו מענין המשמעת והמרי.

ה' רצה - בבריאתו את העולם, ביצירתו את חוקי הטבע. בעת אחר עת - מתחדש בכל זמן וזמן. יועד - הובטח.

למדת יומי
מאמר

ביאורים

הנביא ירמיהו מוכיח את עם ישראל בשלהי ימי הבית הראשון. בין תוכחותיו מביא כאן הרמב"ם את דבריו: "מפי עֲלִיּוֹן לֹא תֵצֵא הַרְעוֹת וְהַטּוֹב". פירוש דברי הנביא הוא שה' יתברך אינו גוזר על האדם לעשות טוב או רע. ולכן, אין סיבה להתמרמר ולבוא בטענות כלפי שמיא. הכוח בדינו, לתקן את המעשים ולשוב בתשובה.

מנגד זאת קיימת בנו האמונה הפשוטה שה' שולט בכל, והכל על פי רצונו. אם כן, איך ניישב בין שתי האמירות: האם הכול בדינו או שהכול בידי ה'? הרמב"ם מבאר שהקב"ה מראש קבע חוקים על פיהם יונהג העולם. חוקים אלה מהווים את רצונו הטמון מראש בכל חלק וחלק מהעולם. כוח המשיכה למשל, הוא כוח כללי שנקבע עם בריאת העולם, ומאז כוח זה פועל בקביעות על ידי הבורא. לכן, אבן שנזרוק כלפי מעלה לא תנחת למטה כתוצאה מרצון ה' ברגע זה, אלא מרצונו הכללי לברוא את העולם עם כוח משיכה. ה' אמנם מהווה את המערכת הכללית, אך הוא לא משפיע בכל רגע על כל פרט בתוך המערכת הזו. כך גם באדם. ה' ברצונו ברא אותנו עם יכולת בחירה וזוהי גם מעלתנו הגדולה כבני אדם. איננו כפופים וכפויים למעשים מסוימים שאין לנו עליהם שליטה. אנו הריבונים על גורלנו. אם כן, כשאדם בוחר להרע, האם זה לא סותר את השליטה האלוקית? ודאי שלא, שהרי מראש בורא עולם רצה שעל ידי בחירת האדם יונהג העולם.

מאחר וזוהי הסגולה האנושית – יכולת הבחירה, ראוי שתיתן לנו הדרכה מוסרית. מסיבה זו מוטלת עלינו גם החובה לתקן את המידות שלנו מן החסרונות. אם כן, אין כל בסיס לטענה הרווחת בענייני מידות: "ככה נולדתי ואין מה לעשות". הרמב"ם מבטל טענה זו מכל וכל. יש ויש מה לעשות. היכולת להשתנות נמצאת בידיים שלנו. לנו לא נשאר אלא להחליט להשתנות.

הרחבות

1. לדעת המדברים (אנשי חכמת הכלאם - זרם דתי בפילוסופיה הערבית בימי הביניים), אין כלל חוקיות קבועה בטבע. לשיטתם, בכל רגע ורגע האל משנה את פני העולם, הלוּבש צורה חדשה ועל כן ניתן לייחס לרצון האל באופן ישיר כל מאורע באופן נקודתי. משום כך, לשיטתם, אין באמת משמעות לבחירה החופשית וזאת משום שמעשה האדם אינו הסיבה האמתית לשינוי שחל בעולם. הרמב"ם, טוען כנגדם, שחוקיות הטבע הינה עובדה מציאותית שהוטבעה בטבע ברצון האל מששת ימי בראשית והואיל וכך בחירתו החופשית של האדם אכן משפיעה באופן מעשי ומיידי על העולם.

מחלוקת זו של הרמב"ם עם המדברים מובארת בהרחבה בספר 'מורה נבוכים' בחלק א' (בעיקר בפרקים ע"ב-ע"ו) שם, הרמב"ם מבקר באופן שיטתי את שיטתם של המדברים. המהר"ל מפראג בספר 'גבורות השם' (בהקדמה השנייה לספר) דן בנושא יסודי זה של חוקיות הטבע. לשיטת המהר"ל, הימצאותם של חוקי הטבע תלויה בגורם המתבונן עליהם. לשיטתו, תתכן מציאות כזו שבה, לשני גורמים הצופים בו זמנית באותה תופעת טבע היא תראה באופן שונה. לאחד, היא תמשיך להראות באופן של חוקיות טבעית רגילה ובעבור השני היא תלבש צורה של חוקיות אחרת, מוסרית וניסית. על פי דברים אלו מסביר המהר"ל שבעוד שלעם ישראל בזמן מלחמת יהושוע בגבעון, השמש 'עמדה', הרי שבעבור עמי כנען 'עולם כמנהגו נוהג'. תופעה זו מובנת כיום יותר על פי תיאוריית היחסות של איינשטיין.

שאלות לדיון

עד כמה תהליך התיקון והתשובה הוא ביד האדם ובבחירתו ועד כמה זקוק האדם לסייעתא דשמיא לשוב ("השיבונו ה' אליך ונשובה" – האם ה' פותח ועל ידי כן אנו שבים אליו או שהאדם צריך לפתוח בתשובה)?

מה היחס בין בחירת האדם למשל לרצוח ובין השגחת ה' על מי שנרצח – האם ה' רצה שאותו אדם ירצח?

למדת יומי
מאמרים